

Velerlei natie

W.J.A. Jonckbloet, J.W. Brouwers en J.A. Alberdingk Thijm over de betekenis van de slag bij Heiligerlee voor de vorming van de natie, bij gelegenheid van de 300-jarige herdenking in 1868

Jan Ramakers

De veldslag bij het Groningse Heiligerlee, die op 23 mei 1568 plaatsvond, wordt algemeen beschouwd als het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Hoewel Adolf van Nassau, de broer van legeraanvoerder Lodewijk van Nassau en van Willem van Oranje, hier op 27-jarige leeftijd sneuvelde, wordt de slag gezien als een succes voor de opstandelingen, zij het een succes van kortstondige aard. Korte tijd later zou Alva met een goedgeïnd Spaans leger de troepen van Lodewijk bij de monding van de Eems verpletterend verslaan en orde op zaken stellen. Lodewijk wist overigens te ontsnappen.

Begin 1868 nam een 'Comité voor een nationaal gedenkteken ter eere van de graven van Nassau op het slagveld bij Heiligerlee' het initiatief tot de oprichting van een monument. Een geldinzameling bij Nederlandse notabelen leverde 11.000 gulden op; de eerste steen voor het monument werd op 23 mei 1868 gelegd. Het monument werd precies vijf jaar later door koning Willem III onthuld.¹

Monument bij Heiligerlee

[Foto: Hollandse Hoogte – Hans van den Boogaard]

Intussen vond de Heiligerlee-herdenking in 1868 niet zonder slag of stoot plaats. Natuurlijk werd de gelegenheid aangegrepen om de nationale eenheid te benadrukken. Dat gebeurde bijvoorbeeld in de officiële feestrede die werd gehouden door het Groningse liberale Tweede Kamerlid W.J.A. Jonckbloet, behalve politicus ook letterkundige. Maar viel er wel voor alle Nederlanders een nationaal feest te vieren? De katholieken vonden van niet.² Toen de bedelcirculaire van het 'Comité voor een nationaal gedenkteeken' op 5 maart in de bus viel bij de prominente Amsterdamse katholieke notabele, hoogleraar, uitgever en letterkundige J.A. Alberdingk Thijm, ontstak deze in woede. Hij schreef en drukte diezelfde dag nog een protestbrief, gericht aan het comité. Een dag vóór de herdenking hield priester en (jawel) letterkundige Jan Willem Brouwers³, tevens medewerker van *De Tijd*, een provocerende en ronkende redevoering, waarin hij een wel heel negatief beeld van de bedoelingen van de Oranjes tijdens de Opstand schetste en waarin hij het revolutionaire karakter daarvan aan de kaak stelde.⁴ Deze redevoering zou aanleiding geven tot een klassieke negentiende-eeuwse brochurestrijd⁵, en de kwestie zou ook nog een staartje krijgen in de Tweede Kamer.

Hierna volgt fragmentarisch de 'officiële versie' van het verhaal van de slag, zoals dat werd verteld door Jonckbloet. Duidelijk is dat het vooral bedoeld is als instrument voor natievorming. Brouwers geeft zijn eigen, zeer persoonlijke versie van het verhaal. Zeker is dat beide verhalen de nodige nuanceringen behoeven. Maar voor ons is het belangrijkste om hier te constateren dat beide verhalen constructies zijn, niet in de laatste plaats bedoeld om een eigen particulier natiebeseft te ondersteunen, zoals Thijm impliciet aantoonde als hij wijst op de langdurige verdeeldheid van de natie.

W.J.A. Jonckbloet, *Feestrede ter gelegenheid van den driehonderdsten verjaardag van den slag bij Heiligerlee en den heldendood van Graaf Adolf van Nassau, den 23^{en} Mei 1868 uitgesproken* (Winschoten 1868).

Feestgenooten! (...)

Er zijn weinig volken, die in hunne geschiedenis niet hier of daar een zonnig punt hebben aan te wijzen op den afgelegden weg; maar waar is de Natie, die, waar zij hare geschiedboeken ook opsla, kan bogen op zooveel roemrijks als het Volk van Nederland!

Ik mag, zonder aan nationale ijdelheid al te veel toe te geven, dit wel herinneren, nu wij saamgekomen om, na driehonderd jaren, eene heuchelijke gebeurtenis te herdenken, die de eerste was eener reeks van heldendaden, die ons zelfstandig volksbestaan verzekerden, en dus wel geëigend om ons feestelijk te stemmen. (...)

Had die strijd van tachtig bange jaren het nooit volprezen gevolg, dat ons volksbestaan en onze vrijheid er door verzekerd werden, hij knoopte tevens dien onverbrekelijken band tusschen Nederland en Oranje, die, (...) nog op den dag van heden door allen, die het wel meenen met het Vaderland, wordt beschouwd als een onwaardeerbaren zegen. (...)

Staat mij toe, de tolk te zijn der gedachten, die op dezen feestdag elken Nederlander vervullen, als ik met een enkelen trek in uwe verbeelding terugroep dien slag van *Heiligerlee*, den 23^{en} Mei 1568 gestreden, en dat gewichtig wapenfeit met u beschouw in zijn samenhang met de staatkundige gebeurtenissen van den tijd en in zijn beteekenis voor de toekomst.

Door een samenloop van omstandigheden waren van lieverlee alle Nederlandsche gewesten gekomen onder de heerschappij van den Koning van Spanje, en sedert 1555 heette die Koning Filips II. Op dien naam kleefte sedert drie eeuwen de smet van tyrannie, dweepzucht ten onmenselijkheid in zulke mate, dat de opstand er door gerechtvaardigd wordt, waardoor Noord-Nederland zich ontscheurde aan zijn geweld.

Van den beginne af aan was er weinig sympathie tusschen den Vorst en de landzaten. Op den bodem van het geschil lag de vijandschap der nationaliteiten. (...)

Het Spaansch bewind was uiterst absolutistisch, vooral sedert de onderdrukking der vrijzinnige beweging in 1520; en in Nederland, waar de oudhergebrachte zin voor vrijheid en zelfregeering meer dan ooit levendig werd, was de tijd voor het absolutisme voorbij. (...)

En wat die macht des Spaanschen Monarchs zoo vreeslijk en gevreesd maakte in het oog van het denkend deel van ons volk, was die Spaansche Inkwizitie, waarover Filips beschikte (...).

Bij deze elementen van gisting op staatkundig gebied kwam de groote kerkelijke beweging der XVIe eeuw. (...) Filips II had een afschuw van al wat naar vrijheid zweemde, op welk gebied ook. Hij miskende de teekenen des tijds en geloofde niet aan de eeuwige wet van vooruitgang en ontwikkeling. (...)

In het verdelgen der kettters, die tot rebellie oversloegen, zag hij een Godgevallig werk, waaraan hij zich te eer wijdde, omdat hij daardoor niet alleen zijn koninklijk praerogatief, maar ook zijn zondige ziel dacht te redden. (...)

Straf en wraak zou over het balsturige Nederland komen. Alle Nederlanders zonder onderscheid werden bij inkwizitoriale uitspraak tot kettters of kettergenooten gestempeld en als zoodanig schuldig verklaard aan Majesteitsschennis. De Koning bevestigde dat vonnis, en de hertog van Alva werd aan het hoofd van een leger gezonden om het uit te voeren. (...)

Elke vrijheid zou worden gekortwiekt, ja, gesmoord; niet alleen staatkundige en burgerlijke; maar vooral aan vrije ontwikkeling op het gebied des geestes moest paal en perk gesteld. (...)

Dat we niet te gronde gingen, dat het Nederlandsche Volk bleef leven in de geschiedenis, (...) dat hadden we te danken aan dien Willem van Nassouwen, die niet wanhoopte, ook toen hij met zoovelen het land moest verlaten (...).

Toen hij door verkooping en verpanding van goed en kostbaarheden in staat was soldaten aan te werven, gaf hij op den zesden April 1568 aan zijn broeder, Graaf Lodewijk, en eenige anderen last, het zwaard aan te gorden in het belang des vaderlands, '(?)⁶ te voorzien by advyse van de gemene Staten van denselven Lande, om die te behouden in den diens van S. majesteit en in haren ouden staet, vrydom en welvaren en een ieder (so van het Evangelium als de Roomsche Kerke) in vrydom en liberteit van synder Religien en conscientien⁷, gelijk de lastbrief luidt.

Dan volgt een uitvoerige beschrijving van Lodewijks veldtocht en van de slag bij Heiligerlee, waarbij Adolf sneuvelt door de hand van zijn directe opponent, de graaf van Arenberg (p. 10-13)

De worsteling was kort maar heftig; nog had zij geen twee volle uren geduurd, toen het Spaansche voetvolk geheel geslagen en grootendeels omgekomen was. (...)

De overwinning onzerzijds was volkomen. Maar die lauweren waren duur gekocht. Ofschoon een rijke buit den overwinnaar in handen viel, ofschoon (...) de Vrijheid aan de hand der Viktorie weer op Neerlands bodem scheen binnengeleid, en de hoop van Oranje verwezenlijkt, – de vreugde werd merkkelijk getemperd door de verliezen die men te betreuren had; want negentienhonderd lijken van beider zij bedekten het slagveld. En mocht de opgewondenheid, in die ure zoo natuurlijk, zich die al getroosten, één doode was er althans, die in het Nassausche kamp met heete tranen werd beweend; één doode was er, wiens naam met eerbied en weemoed werd gefluisterd, toen gelijk thans.

't Was Adolf van Nassau, nog geen volle achtentwintig jaren oud (...). Driehonderd jaren zijn er over die lijkbaar heengegaan, en zoo ze de tranen hebben opgedroogd, die om den jongen held konden worden geplengd, zij hebben bij het dankbaar nageslacht het levendig besef niet uitgewischt, dat hij voor de vrijheid van Nederland zijn bloed heeft uitgestort, dat hij een der eerste loten uit den stam van Nassau is geweest, die metterdaad getoond heeft alles, tot het leven toe, veil te hebben voor het dierbaar vaderland. (...)

Zóó sterven is eeuwig leven; is leven in het hart des Volks, zoo lang Nederland blaakt voor zijne vrijheid en zelfstandigheid en in liefde ontgloeid blijft voor het Vorstenhuis, waaraan het dien schat te danken heeft.

Dit is de gedachte, die ons hart op dezen feestdag doet kloppen (...).

Wat wij feestvierend herdenken, welke onze staatkundige richting of godsdienstige overtuiging moge zijn, het is onze vrijwording van vreemd geweld; de geboorte van den Nederlandschen Staat, waartoe sedert en door den vrijheidskamp vroeger elkander bijna vreemde gewesten samensmolten, het is de ontluiking van ons zelfstandig volksbestaan, bron van welvaart, eer en roem. En wat wij het minst daarbij vergeten, is, dat wij alles zijn deelachtig geworden onder medewerking en leiding van het Huis van Oranje. (...)

Dat is de beteekenis van het nationale gedenkteeken, waarvan wij heden den eersten steen zullen leggen.

Die plechtigheid, waartoe geheel het Vaderland bijdraagt, (...) wat verkondigt zij anders, dan dat het Nederlandsche Volk met zijn Vorstelijk Stamhuis er den grootsten prijs op stelt om eigen bestaan, eigen naam, eigen taal, eigen zeden en eigen heilige herinneringen in eere te houden en te handhaven: te handhaven tegen wien ook; dat het niet wil opgaan in eene vreemde nationaliteit: dat het de Vaderen dankt en zegent, die voor drie eeuwen die kostelijke schatten voor ons hebben bewaard; dat het thans als toen zou grijpen naar het geweer als dat alles werd bedreigd, zich herinnerende, dat wij eenmaal tegen den machtigsten Monarch der wereld ons volksbestaan hebben verdedigd en hem (...) de vrijheid hebben ontrongen. (...)

Onze naam: werd hij niet steeds met eere gedragen, en mogen wij er niet trotsch op zijn? Herinnert hij landzaat en vreemde niet aan al het goede en schoone, dat hier ten bate van ontwikkeling en beschaving werd gewrocht; aan al wat hier op het gebied van nijverheid, wetenschap en kunst werd tot stand gebracht? Aan het ontzag, dat onze driekleur wekte, hetzij ze wapperde op de baren, (...) of als ze ontplooid werd op die slagvelden, waar, onder leiding van den onsterfelijken Willem III, het bedreigde Europesche evenwicht werd hersteld. (...)

En hebben we minder reden tot rechtmatige fierheid, als wij ons herinneren hoe hoog de Nederlandsche naam stond in de algemeene achting om onze zeden, onze eerlijkheid en trouw, die ten spreekwoord waren geworden? (...)

De vaderlandsche grond blijve den naam dragen, dien wij lief hebben en dien de vreemdeling eert; Nederland blijve Nederland! Wat de Vaderen ons hebben overgeleverd zullen we handhaven en verdedigen, want het is ons heilig; en daarom herdenken we met vreugde den dag, waarop hun moed en vaderlandsliefde den hachelijken strijd voor volksbestaan en vrijheid aanvaardde.

Maar die herinnering is ons ook nog om eene andere reden dierbaar. De schim van den jeugdigen held, die in de vlakke van Heiligerlee als martelaar voor de vrijheid viel, roept ons evenzeer toe, dat sedert drie eeuwen het Huis van Nassau lief en leed met Nederland heeft gedeeld; dat op de schitterendste bladzijden van onze geschiedboeken de naam van Oranje prijkt. (...)

Nooit zal Nederland vergeten wat het aan Oranje verschuldigd is. (...)

Vorsten uit het Huis van Oranje, afstammelingen van Willem van Nassouwen, wij dragen U in ons hart, omdat Ge de vertegenwoordigers van Neerlands glorie zijt, maar ook en vooral omdat Ge steeds de verdedigers en beschermers zijt geweest van Neerlands volksvrijheden en rechten; omdat Ge ons hebt behoed voor geweld van buiten, maar tevens gewaakt, dat het algemeen belang niet werd vertrapt voor dat van enkele bevoorrechten; dat het Volk, de natie, niet werd verdrukt door weinigen, die zich het recht van heerschen en overheerschen aanmatigden. (...)

Wonnen de Prinsen van Oranje daardoor het hart van het Nederlandsche Volk, zij waren niet minder gevierd, omdat zij ten allen tijde de volkomen uitdrukking zijn geweest van wat den nationalen geest het meest kenteekende.

Sedert zes eeuwen heeft ons Volk getoond, hoe grooten prijs het er op stelt om geregeerd te worden naar zijn eigen inzicht omtrent zijn eigen belang. Van lieverlede was de volksinvloed op de publieke zaak toegenomen; eindelijk was de behoefte aan zelfregeering, die het germaansche ras van oudsher gekenmerkt had, zoo dringend geworden, dat eene wijze staatkunde niet kon nalaten wettelijk te regelen wat in dit opzicht reeds overlang feitelijk had bestaan.

Die wijze staatkunde, maar tevens ook die instemming met den nationalen geest, was steeds het erfdeel van het Huis van Oranje. Dit bleek in de zestiende zoowel als in de negentiende eeuw.

Toen de Eerste Willem in 1568, aan zijne broeders het zwaard in de hand gaf om Nederland te gaan verlossen, beheerschte die geest hun lastbrief (...)

Die verstandige, vrijzinnige, nationale politiek is steeds het richtsnoer van het Huis van Oranje gebleven. Ruim twee eeuwen later zien we haar nog in de praktijk gebracht door dien anderen Willem I, die verklaarde de soevereiniteit, die ook hem werd opgedragen, niet te willen aanvaarden zonder eene grondwet, die het aandeel zou omschrijven, dat de Natie in het bestuur harer aangelegenheden zou hebben.

En toen die konstitutie een menschenleeftijd later bleek niet meer in overeenstemming te zijn met de behoeften van het Nederlandsche Volk, was het toen niet zijn zoon, de onvergetelijke Willem II, die uit eigen aandrift zorgde, dat zij naar den eisch des tijds werd gewijzigd?

Die vrijzinnige geest, die gestadige zorg voor de eerbiediging van elk recht, die liefde voor het Volk, die echt nationale zin, die zich van den eersten tot den laatsten Willem van Oranje nooit heeft verloochend, gepaard aan dien heldenmoed waardoor het Vaderland

zoo dikwerf gebaat werd, ziedaar het geheim der gehechtheid van geheel de Natie aan het Stamhuis, dat werkelijk door de heiligste banden aan haar is verbonden.

Ziedaar, Feestgenooten, de gedachten die de herinnering aan den kamp die heden voor drie eeuwen werd aangevangen, van zelf doet geboren worden. Het bloed van Adolf van Nassau vloeide voor Neerlands vrijheid en onafhankelijkheid, het was het eerste kostelijk onderpand dier liefde, die sedert onafgebroken en wederkeerig tusschen Neerlands Volk en Neerlands Vorstenhuis heeft bestaan.

Op dat standpunt, dat alle eenzijdigheid uitsluit, dat daarom het echt Nederlandsche is, kan de geheele Natie met gelijke geestdrift den driehonderdsten verjaardag van den slag van *Heiligerlee* als een nationaal feest vieren; want een iegelijk, van welke staatkundige of godsdienstige richting ook, waardeert evenzeer de zegeningen door die aanvankelijke zege bevochten; en waarin we ook mogen verschillen, wij wedijveren om strijd in liefde tot den geboortegrond en innige gehechtheid aan het Koninklijk Huis. (...)

Tot zover de 'officiële' visie op de slag bij Heiligerlee. Jonckbloet voelde natuurlijk haarfijn aan dat sommigen op die visie het nodige hadden af te dingen. Hij hamerde niet voor niets op de bindende kwaliteiten van het Huis van Oranje voor een in zichzelf verdeelde natie. Zo had J.W. Brouwers een dag voor de herdenking een fel tegengeluid laten horen inzake deze liberale, orangistische Heiligerleeherdenking.⁸ Dat Brouwers er desondanks in slaagde in zijn redevoering ook het katholieke deel der natie te scharen onder het gezag van het Huis van Oranje, was te danken aan het klassieke katholieke gezagsargument, zo zal blijken, waarmee gelijktijdig de 'revolutionaire' slag bij Heiligerlee werd gedesavoueed.

Het is onmogelijk Brouwers' redevoering (die in druk zestig pagina's omvatte) hier even uitvoerig te citeren als die van Jonckbloet. We zullen haar hier proberen samen te vatten, zodat het contrast met de redevoering van Jonckbloet duidelijk wordt, vooral op die punten waar het gaat om de perceptie van de wording van de Nederlandse natie.

J.W. Brouwers, *De Nederlanden en de gevierden te Heiligerlee. Redevoering gehouden te Amsterdam, op de 300ste verjaardag van den slag bij Heiligerlee* (Amsterdam 1868).

Brouwers benadrukte juist het Nederlandschap van Karel V, die immers was geboren in Gent en grootgebracht in de Nederlanden door zijn tante, de landvoogdes Margaretha van Oostenrijk, en het vreemdelingschap van de Nassaus, in het bijzonder dat van Lodewijk en Adolf, 'een paar duitsche prinsen, twee vreemden, die hun eigen vaderland verlieten om onze Nederlanden voor hun vaderland aan te nemen' (p. 12). 'De tijden zijn voorbij waarin harts-tocht en onwetendheid als om der wille van den rijmklank steeds gewaagden van den dwingeland van Spanje en den redder van Oranje'⁹ (p. 15). Brouwers schetst de grootheid van de Nederlanden onder Karel v en tijdens de eerste jaren onder het gezag van Filips II: 'Sneller klopt mij het hart, wanneer ik aan de Nederlanden (...) van voor Lodewijk van Nassau denk; wanneer ik denk aan die eerste jaren en aan de toekomst die onzen Nederlanden was voorbereid' (p. 16). Scheepvaart, handel en nijverheid bloeiden evenzeer als de kunsten. 'O glorie-rijke Nederlanden, hoe groot waart gij niet in het oog der bewonderende wereld, in den rang der volkeren, voordat eigenbelang zoekende prinsen, in uwen schoot nooit gedragen, uwe provinciën zijn komen verscheuren!' (p. 18). Een niet onbelangrijk detail: de grootste zonen van de Nederlanden '[z]ij waren allen kinderen van de roomsch-katholieke kerk. (...) Welk

een toekomst zou het deel der Nederlanden zijn geworden, ware nooit balddadig ondernomen het bedrijf van Lodewijk van Nassau; hij, de rechterhand die de 17 provinciën zal verscheuren, die de Nederlanden van Filips zal vierendeelen' (p. 18-19).

Filips was zo wijs de landvoogdij over de Nederlanden op te dragen aan Margareta van Parma, 'eene rijkbegaafde vrouwe die in Nederland en uit Nederlandsche ouders geboren is, en in Nederland groot gebracht werd en altoos der Nederlandsche taal en den Nederlandschen grond eene bijzondere genegenheid had toegedragen (...): '[E]ene meer nationale keuze' was niet mogelijk geweest (p. 19). Toch wekte zij de naijver op van Willem van Oranje en van de graaf van Egmond, die niettemin vertrouwelingen van Filips bleven.

Margareta kwam klem te zitten tussen Filips en de lokale adel. Het volk stond eensgezind achter de koning. Voor de Hervorming bestond onder het volk overigens ook weinig animo. 'Van de dagen van 1565 tot 1865 en meer, heeft er nooit grooter eensgezindheid tusschen al de bewoners van de Nederlanden, en vooral van de Noord-Nederlanden bestaan, dan er bestond voor de aanslagen van Lodewijk van Nassau' (p. 20). Ook Willem van Oranje moest aanvankelijk niets van de Hervorming weten.

Heeft dus ooit een vorst, een prins voor het ware heil der onderdanen gezorgd, dan was het Filips in de Nederlanden, dan was het Willem van Oranje in zijn vorstendom van Oranje, toen zij omstreeks het jaar 1560 en volgende hetzelfde doel beoogden, en soortgelijke middelen beraamden om hunne onderdanen te vrijwaren tegen de besmetting, tegen de cholera, tegen de pest die onder de zielen van Duitschland woedden. Met uitzondering van velen der duizenden vreemdelingen die de handel in ons land en in onzen streken trok, buiten het laagste gepeupel en buiten een zekeren adel, meestal geruïneerd en losbandig, was schier niemand voor de Hervorming gestemd (p. 21-22).

Het waren vreemdelingen uit Duitsland en Genève die de hervorming kwamen prediken:

(...) zij, die vreemde indringers hebben de broeders van de broeders, uwe ouders, o protestantsche landgenooten, van onze ouders, door twist en tweedracht gescheiden. Zij, die vreemde fortuinzoekers zijn meestal de aanvoerders geweest van de gruwelen, waarvoor onze protestantsche tijdgenooten heden meest allen gruwen (p. 23).

Niet strenger dan vele protestantsche landgenooten wil ik den doemwaardigen beeldenstorm doemen, doch herinneren moet ik dat Willem de Zwijger, prins van Oranje, dien wij heden niet hebben te beoordeelen, te Antwerpen teruggekeerd zijnde, eenige beeldenstormers met de galge, met ballingschap en op andere wijze liet bestraffen. Het vraagstuk dat thands, als eene galg door Willem opgericht, voor ons staat is geen ander dan wel of Lodewijk van Nassau schuldig is aan de beeldstormerij? (p. 25).

Mét de katholieke historicus W.J.F. Nuyens beschouwt Brouwers hem in ieder geval als medeplichtig.

Wanneer Filips naar Spanje terugkeert, laat hij een beperkt aantal Spaanse soldaten achter, die overigens niet tegen de Nederlanders zijn gekeerd. Filips draagt het opperbevel immers op aan Willem van Oranje en Egmond. Maar dezen weigeren, en beschamen daarmee Filips' vrouwen.

Brouwers stelt dat 'Lodewijk's revolutionnairen oorlog en burgerlijke moording van Heiligerlee', achteraf altijd is gerechtvaardigd met misstanden die na die 23ste mei hebben plaatsgevonden onder verantwoordelijkheid van Filips en Alva. Maar 'juist dit is de historische waarheid, namelijk, dat voor Lodewijks onderhandelingen om met vreemde huurtroepen in Nederland te vallen, niet ééne enkele den opstand verontschuldigende reden tegen Filips kan aangevoerd worden' (p. 28). 'Wat er goeds in Holland is tot stand gekomen, is er gekomen na Lodewijk, is tot stand gekomen zonder Lodewijk, regelrecht in strijd met Lodewijks onedele plannen, zooals zal blijken uit het tweede gedeelte van dit onderhoud' (p. 29).

In het tweede deel van zijn betoog probeert Brouwers drie zwaarwegende redenen aan te voeren waarom volgens hem de herdenking van de slag bij Heiligerlee een dag later niet zou moeten plaatsvinden. Hij meent dat Lodewijk de deugd van oprechtheid met voeten heeft getreden, gebrek aan beleid heeft getoond en verraderlijk heeft gehandeld. Brouwers besluit dan met de vorst desondanks te verzekeren van de loyaliteit van de katholieken:

Dat men de troon van Neêrland's Koning, op de zuilen van het recht gegrond, wil overbrengen op het vlottend zand der revolutie van Lodewijk van Nassau, – bedroeft mijn hart. Dat men den modder van Heiligerlee, doorweekt van Neêrlandsch bloed, door vreemde Duitschers geplengd, als parelen aan Neêrlandsch kroon wil hechten, – vervult mijne ziel met verontwaardiging. (...) Alle Nederlanders, die het eens zijn in het erkennen van het alleszins wettig koninklijk gezag van Willem III, moeten het eens zijn in het veroordeelen van den alleszins revolutionairen veldslag bij Heiligerlee (p. 55-56).

J.A. Alberdingk Thijm, boegbeeld van de nog prille emancipatie van de katholieken, nam een tussenpositie in. Thijm protesteerde tegen de oproep tot algemene deelname aan een feest dat voor het katholieke volksdeel geen feest kon zijn, en een bijdrage te leveren aan de oprichting van het 'nationale' monument, waarvan in mei de eerste steen zou worden gelegd. De woedende brochure dateert van 5 maart, dezelfde dag nog waarop de bedelcirculaire van het 'Comité voor een nationaal gedenkteken' verscheen.

J.A. Alberdingk Thijm, *Het derde eeuwfeest der overwinning bij Heiligerlee. Openlijk schrijven aan de Amsterdamsche 'Subcommissie': de Heeren: H.J. Koenen, C.A. Chais van Buren, Jo de Vries Jzn. etc.* (Amsterdam 1868).

Veroorlooft mij u hierover mijne uiterste verwondering te betuigen.

Is het den leden der Amsterdamsche 'Subcommissie' (...) onbekend, dat er omtrent den aard, den geest, de strekking en uitkomsten der feiten van den 'tachtigjarigen oorlog' velerlei waardeering en overtuiging in Nederland bestaat? Maar vooral, dat zich de openbare meening des wege in twee groote stroomingen onderscheiden laat, die niets met elkander gemeen hebben dan de goede, vrije vaderlandsche bedding, waarin zij zich voortbewegen? (p. 4) (...)

Mag ik vragen – hoe staat het met de blikken, die de 'Subcommissie' om zich rond heeft geslagen, vóór dat zij aan haar streven het karakter van een nationaal streven heeft willen bijzetten? – Heeft de 'Subcommissie' zich werkelijk ten dien aanzien illuziën gemaakt? – Weet zij niet, dat er zijn, die het 'halve-eeuwfeest der herboren onafhankelijkheid' (van 1813) van gantscher harte en met volle recht hebben kunnen meêvieren, en hébben meêge-

vierd, en die toch, als tegen eene aanmatiging, moeten protesteeren tegen het instellen van 'nationale' gedenkdagen, en oprichten van 'nationale' eere teekenen tot verheerlijking van hetgeen in de xvie en xviie Eeuw tegenover het, niet vóór 1648 opgeheven, wettig Gezach verricht is?

Mag ik vragen – (...) heeft zij er nooit van gehoord, dat, met de vestiging van de vrijheid der ééne partij in de xvie en xviie Eeuw, juist de organizeering der onderdrukking van de wederhelft der Nederlanders is samengegaan? (p. 5) (...)

(...) Mijne Heeren, wanneer Gij opstaat om te leeren, dat er in de xvie Eeuw in ons vaderland een strijd is geweest tusschen de Nederlandsche nationaliteit aan de ééne zijde en de vreemde overheersching aan de andere: dan is er één, dan zijn er honderdduizenden rondom u, die uitroepen: *cela n'est pas; nous y étions*¹⁰. Eens voor ál – wij, die zijn wat we zijn, wat onze geboorte, onze afkomst, onze studiën, de houding en... het lijden onzer voorvaders in rechte lijn, maar tevens wat de grondwet van uw en ons land ons gemaakt hebben: wij willen niet langer wezen, wat eene nationaliteitsvertooning, die alleen dekkoratieve waarde heeft, van ons verkiest te maken: wij willen het spreekwoord erkend hebben, *que le charbonnier est maître de chez lui*¹¹, en wij zullen niet langer in ons eigen land, bij ons, over ons, tegen ons laten beschikken. (p. 7)

Men moet ons echter wél verstaan. Wij zijn er hoegenaamd niet tegen, dat men voor de helden Adolf en Lodewijk van Nassau een grafteeken opricht; wij mogen lijden, dat er door ieder toe wordt bijgedragen: maar wij protesteeren nadrukkelijk en plechtig tegen het nationale karakter, dat men zoû voorwenden in, – of trachten bij te zetten aan – de instelling van gedenkdagen en oprichting van Monumenten, ter verheerlijking van ééne der partijen, die in Nederland vóór 1798 eigenlijk nooit door eenheid van staatsbeginselen, of ook maar van staatsbelangen, zijn verbonden geweest. (p. 8)

Overigens kreeg het dispuut nog een pikant parlementair historisch tintje. Tot woede van Brouwers misbruikte Jonckbloet 's lands vergaderzaal op 10 december 1868 om tegen hem, Brouwers,

ten aanhoore van 's Konings ministers en 's volks afgevaardigden (...) stellingen in het midden te brengen, die deze als persoonlijke beschuldigingen beschouwt, en waartegen hij zich, als constitutioneel Nederlander, verplicht rekent, protest in te dienen en recht te vragen. De Heer Jonckbloet heeft mijn naam in de Kamer getrokken daar rondom de geheele Kamer opgeroepen met te zeggen, dat (ik citeer het stenographies verslag der Kamer) 'hij meent zoowel conservatieven als liberalen ten ernstigste te moeten waarschuwen, als hij ziet dat de abt¹² Brouwers onze gansche geschiedenis reconstrueert, en de helden, waaraan wij onze onafhankelijkheid, ons volksbestaan te danken hebben, door het slijk sleept en verguist, ja die een Willem van Nassauwen op de smadelijkste wijze een heiden of bijna een modern Christen noemt.'

Brouwers ontkende ten stelligste Willem van Oranje zo te hebben bejegend, en met recht.¹³ En dan nog:

Na het door den Heer Jonckbloet, voor zoo verre mij betreft, gesprokene te hebben geconstateerd, zij het mij geoorloofd te vragen of het niet eene miskennis van de constitutio-

neele roeping der Kamer is, haar te willen opdringen de taak van – een Dortsche Synode, Concilie van Trente of inquisitie als die van de vroegere Spaansche Koningen? (...) Al had de ondergeteekende den drager van dien naam, die sedert drie eeuwen tot de geschiedenis behoort, bijna een modern Christen of heiden genoemd, nog zal de Kamer het niet als haar taak beschouwen, daarover beschuldigingen in haar midden te hooren voordragen, daarom eenen burger bij name smadelijk te hooren noemen, te hooren veroordeelen door een harer leden, die zich zelve de taak van *inquisiteur* en *librorum censor* eigenmachtig toekent. Wat heeft het Kamerlid W.J.A. Jonckbloet, in de Kamer, waar hij als constitutioneel afgevaardigde heeft te spreken, met mijne godsdienstige opinie over een man, die tot de geschiedenis behoort, te maken?

Brouwers tekende bij de Kamer door middel van een formeel protest aan tegen de beschuldigingen waartegen hij zich niet kon verdedigen, tegen Jonckbloets 'grievende *revanche*'. Daarmee was de zaak voor hem afgedaan.¹⁴ 'De Heer Jonckbloet heeft het nog niet tot eenen eereplicht gerekend (doch zal het wellicht doen) zijne gedraging voor de Kamer en het publiek te verklaren.'¹⁵

Noten

- 1 Zie: Jan Blokker, *Waar is de Tachtigjarige Oorlog gebleven?* (Amsterdam 2006) inz. p. 137-149.
- 2 Voor een bredere context zie: J.A. Bornewasser, 'De Nederlandse katholieken en hun negentiende-eeuwse vaderland', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 95 (1982) p. 577-604.
- 3 Brouwers was overigens goed bevriend met Alberdingk Thijm en met diens zwager, de katholieke architect Pierre Cuypers. Zij stonden in katholiek Amsterdam bekend als 'het Amsterdamsch ABC'. (Jac. Vrancken, *Levensbericht van Jan Willem Brouwers (z.p., z.j.)* p. 3 (waarschijnlijk overdruk uit: *Levensberichten der afgestorven medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1897-1898* (Leiden 1898)) of als 'het Gothisch ABC' vanwege hun onvermoeibare pleiten voor eerherstel van de gothiek in Nederland (F. Sassen, 'Een oud-Rolduciën als gastheer. Jan Willem Brouwers (1831-1893)' in: *Rolduc's Jaarboek* 36 (1956) p. 111-119).
- 4 Dit laatste had volgens Bornewasser ook nog een andere achtergrond. De katholieken konden hiermee hun steun aan de 'vreemde vorst', paus Pius IX, én hun trouw aan hun wettige koning Willem III rechtvaardigen. Omdat de kerkelijke staat en het wereldlijk gezag van de paus ten slachtoffer dreigden te vallen aan de revolutionaire garibaldisten, was het sturen van Nederlandse Zoeaven (soldaten voor het pauselijke leger) billijk, en kon onmogelijk ook maar een woord van lof worden gespenseerd aan de revolutionaire 'helden' van Heiligerlee. Maar hun afkeer van revolutie, hun uit hun geloof voortspruitende gezagsgetrouwheid, maakte de katholieken tegelijkertijd tot de meest solide onderdanen van Willem III, aldus hun redenering (Bornewasser, 'Nederlandse katholieken', p. 590).
- 5 J.W. Brouwers, *De Nederlanden en de gevierden te Heiligerlee. Redevoering gehouden te Amsterdam, op de 300ste verjaardag van den slag bij Heiligerlee* (Amsterdam 1868). Brouwers schreef eerder hierover minder uitvoerig in *De Tijd*, 6 maart 1868 (Vrancken, *Levensbericht*, p. 24). Hij deelde zijn exuberante stijl met zijn vriend Thijm, van wie Conrad Busken Huet getuigde: 'Fluisteren, daar doet Thijm niet aan' (*Ibidem*, p. 16). Brouwers werd onder meer van replek gediend door de antirevolutionaire voorman Guillaume Groen van Prinsterer en de liberale historicus Robert Fruin. De drie brochures van Groen zijn verschenen in: Guillaume Groen van Prinsterer, *Heiligerlee en Ultramontaansche*

- kritiek* (Amsterdam 1868). Brouwers antwoordde hierop in twee brochures, verzameld in: J.W. Brouwers, *Antwoord aan den heer Groen van Prinsterer, op zijn 'Heiligerlee en Ultramontaansche kritiek'* (Amsterdam 1868). Fruin kritiseerde Brouwers in: *De Gids*, februari 1869. Tot grote ergernis van Brouwers reageerde ook Jonckbloet, niet in geschrifte, maar in de Tweede Kamer op 10 december 1868. Brouwers antwoordde de drie in: J.W. Brouwers, *De heeren Fruin in 'de Gids', Jonckbloet in de Tweede Kamer en Groen in zijn Derde Brochure over Heiligerlee* (Amsterdam 1869).
- 6 Onleesbaar woord in gedrukte tekst.
 - 7 Sic!
 - 8 H.W. von der Dunk onderscheidt in een reeks 'Oranjerdenkingen' in de negentiende eeuw de liberale, gereformeerde, katholieke en eventueel sociaaldemocratische variant. De liberalen zagen de Oranjes, en met name Willem de Zwijger dan als de verdedigers van de vrijheid en de grondleggers van de tolerante Nederlandse staat, de gereformeerden zagen Willem als de protestantse geloofsheld, die door Gods zegenrijk bestuur aan Nederland was geschonken, de katholieken schommelden tussen solidariteit met de grote voorvechter van de Nederlandse onafhankelijkheid en wrevel over de calvinistische overheersing die het gevolg ervan was, en de sociaaldemocraten namen incidenteel de gelegenheid te baat om te pleiten voor de invoering van de republiek (H.W. von der Dunk, *In het huis van de herinnering. Een cultuurhistorische verkenning* [Amsterdam 2007] p. 205-206).
 - 9 Respectievelijk Filips II en Willem van Oranje.
 - 10 Dat is niet waar, wij waren erbij.
 - 11 Ieder is baas in (zijn) eigen huis. Mogelijk doelde Thijm hiermee ook op de onderwijsvrijheid en preludeerde hij op de katholieke organisatievorming/verzuiling.
 - 12 Jonckbloet had kennelijk weinig zicht op de hiërarchische verhoudingen binnen de katholieke kerk. 'Abbe' Brouwers was immers een wereldlijk geestelijke, geen abt (kloosteroverste).
 - 13 Al is het misverstand wel begrijpelijk omdat de lezer gemakkelijk verstrikt raakt in Brouwers' beeldhouwde taal. Niet Willem, maar Lodewijk van Nassau was zijn *bête noire*. Een van Brouwers' grootste bezwaren tegen Lodewijk was diens gebrek aan oprechtheid. 'Voor die oprechtheid heb ik eerbied, waar zij dan ook gevonden worde, hetzij bij den Protestant, hetzij bij den Griek of Rus, hetzij bij den Turk of den Heiden. Meer Heidenen die oprecht zijn, en eenigszins leven naar de wet der natuur in hun geweten sprekend, zullen het rijk der Hemelen ingaan dan moderne predikanten die even oprecht in hun godsdienst zouden zijn als Lodewijk van Nassau in zijn politiek. Wie niet oprecht katholiek is, de katholieke kerk niet hoort, staat bij mij gelijk aan een Heiden en bijna gelijk aan een moderne Christusverloochenaar. Dat Lodewijk van Nassau eerst tegen de calvinisten en voor de Lutheranen is geweest; dat Willem van Katholiek is geworden Protestant, is zijne zaak; maar een genoeg is het mij dat deze Willem van Oranje (...) zijne gevoelens van verknochtheid, van gehoorzaamheid, van liefde jegens Paus Pius IV, heeft uitgesproken in een brief, dien wij Katholieken, echte Ultramontanen, aan Pius IX zouden kunnen aanbieden (...)' (Brouwers, *De Nederlanden en de gevierden te Heiligerlee*, p. 32.)
 - 14 Dit te meer omdat ook Fruin in zijn in noot 5 genoemde artikel in *De Gids* Jonckbloets handelwijze had gelaakt.
 - 15 Brouwers, *De heeren Fruin, Jonckbloet en Groen*, p. 51-58.